

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНИН АЛДЫНДАГЫ
МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ АКАДЕМИЯСЫ
Б. Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.23.17.559

Кол жазма укугунда

УДК:32+323.1+323.2

КАЛИЕВ АЗАМАТ САЙИТОВИЧ

**ТЕМА: ЭТНОСТОР АРАЛЫК КОНФЛИКТТЕРДИ ЖӨНГӨ САЛУУДАГЫ
ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУ ОРГАНДАРЫНЫН ЖАНА
ӨКМӨТТҮК ЭМЕС УЮМДАРДЫН РОЛУ (ЭТНО-САЯСИЙ АНАЛИЗ)**

Адистиги: 23.00.02 - саясий институттар, процесстер жана технологиялар
Саясий илимдеринин кандидаты
окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2018

Диссертация Жалал-Абад мамлекеттик университетинин профессор Ш.М.Ниязалиев атындагы Философия жана гуманитардык илимдер кафедрасында даярдалды

Илимий жетекчи: Саясий илимдеринин доктору, профессор
Жоробеков Жолборс Жоробекович

Расмий оппоненттер: Саясий илимдеринин доктору, профессор
Төрөгелдиева Бактыкан Макишевна
Саясий илимдеринин кандидаты, доцент

Жетектөөчү мекеме:

Диссертация 2018-жылдын «   » саат дө Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы башкаруу Академиясынын алдында уюштурулган саясий илимдеринин доктору(кандидаты) окумуштуулук даражасын изденүүгө диссертацияларды коргоо боюнча Д. **23.17.559** диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720026, Бишкек ш., Панфилов көчөсү, 237, 1-корпус, 3-этаж, ауд. 304/1.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы мамлекеттик Башкаруу Академиясынын китепканасынан таанышууга болот. Дареги: Бишкек шаары, Панфилов көчөсү 237, 1-корпус, 1-этаж.

Автореферат 2018-жылдын «   »

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
саясий илимдеринин кандидаты:

Абдыраманова Ч.Ш.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Этностор аралык мамилелер XX-XXI-кылымда дүйнө элдеринде, ошонун арасында Кыргызстанда социалдык-саясий өзгөрүүлөр менен коштолду. Көп мезгил союздук республика болуп келген бирдиктүү күчтүн кулоосу мамлекеттердин өз алдынчалыкты алуусу менен гана чектелген жок. Башкарууну өз колуна алган мамлекеттерде мурдатан билинбей келген пикир келишпестиктерге, саясий туруксуздуктун терс таасири күчөп, улуттар аралык чыр-чатактардын ачыкка чыгуусуна түрткү болду. Этностор аралык мамилелерди жөнгө салуу аракеттери негизги маселе катары, күн тартибинде туруп, алардын туруктуулугун жана улуттук коопсуздугун жөнгө салуу багытында бир катар, перспективдүү пландар иштелип чыкты. Ошого карабастан, мындай этностор аралык конфликттүү көрүнүш Кыргызстанда анын ичинде түштүк Кыргызстанда кайра-кайра кездешкендиги да тарыхый реалдуу көрүнүш.

Коомдун алдыга карай өсүүсү менен, коммуникациянын, калктын мобилдүүлүгүнүн, массалык-маалымат каражаттарынын, интернет технологиясынын жогорулап өсүүсү, калктын жашоосун өзгөртүп, өз алдынча аракеттенүүгө алып келүү менен карама-каршы тенденцияны пайда кылды. Мына ушундай, геосаясий мейкиндикте кыргыз коому коомдук-саясий багытын аныктоосу, улуттук-этникалык маселелерин позитивдүү чечүүсү, өнүгүүнүн перспективдүү моделин тандоосу, акыйкат башкарууну колго алуусу зарыл.

Этникалык топтор өздөрүнүн тарыхый тажрыйбасын, маданиятын, каада салтын сактоого аракеттенишет. Улуттук-аймактык өз алдынчалыкты талап кылган фактылары да кездешет. Көпчүлүк учурда мындай аракеттер негативдүү көрүнүштөр менен коштолуп, саясий туруксуздукка, адам өлүмүнө, материалдык чыгымдарга алып келет. Официалдуу маалыматтар боюнча түштүк Кыргызстанда 1963, 1990, 2010-жылдары жогорудагыдай мүнөздүү белгилерге ээ каргашалуу окуялар катталган. Кагылышуунун негизги өбөлгөлөрү катары саясий туруксуздук, экономикалык, социалдык, саясий, аймактык, саясий элитанын бийлик үчүн күрөшүндөгү конфликтке алып келген чакырыктары, бийлик үчүн күрөш, этностор аралык байланыш менен мамилелердин чыңалуусун жараткан. Адамзат канча мезгил жашаса, ошончо мезгил конфликттүү кырдаал коштоп жүргөндүктөн бул феномендин илимий анализи дайыма актуалдуу болуп саналат. Анткени этностор аралык конфликттер үстүртөн жалпылаштырып караганда келип чыгуу себептери окшош, бирдей сыяктанат. Ал эми тажрыйба менен изилдөөлөр көрсөткөндөй, бири-биринен кескин түрдө айырмаланат.

Этностор аралык конфликттер түшүнүгү инсандар аралык, этносоциалдык, тайпалар жана улуттар аралык чыр-чатактар түшүнүгү менен синонимдеш жана бул дүйнө элдеринин көйгөйлүү маселелеринен экендиги белгилүү. Дүйнөлүк тажрыйба колдонгон өкмөттүк эмес уюмдардын ыкмаларын өздөштүрүү менен Кыргызстан да полиэтникалык мамлекет катары этностор аралык мамилелерди позитивдүү, сапаттуу жөнгө салуусу, мамлекеттин улут саясатын жолго коюусу зарыл. Жергиликтүү мааниде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын ролун саясий анализдөө учур талабы.

Андыктан, улуттар аралык өнүгүү тенденцияларын прогноздоо, улуттук-этникалык толеранттуулук принциптерин ишке ашыруу, коомдогу инсандын ордун социо-маданий аң-сезимин жогорулатууга багыт алуу, кадр саясатын жүргүзүү, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын ролу изилдөөнүн негизги мазмунун түзүп, теманын актуалдуулугунан кабар берет.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар, илимий мекемелер өткөргөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы.

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин “Азыркы Кыргызстандагы улуттар аралык карама-каршылыктарды чечүү жолдору” долбоору боюнча Ж.Баласагын атындагы улуттук университетинин Фундаменталдык илимдер институту.

Изилдөөнүн максаты - Эгемендүү Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө конфликттүү кырдаалды жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу менен өкмөттүк эмес уюмдардын ролун жогорулатуу.

Изилдөөнүн милдети. Жогоруда белгиленген максатка жетүү үчүн төмөндөгү изилдөөчүлүк милдеттер коюлган:

- Этностор аралык мамилелерди изилдөөдөгү заманбап концепцияларды анализдөө;
- Этностор жана улуттар аралык мамилелерди изилдөөнүн көп турдуу теориялык негиздерин иликтөө;
- Этно-конфликтти изилдөөдөгү негизги багыттарын иликтөө;
- Этностор аралык мамилелерди жакшыртууга багытталган Мамлекеттик мыйзамдарды, укуктук ченемдик актыларды анализдөө;
- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын этностор аралык конфликттерди чечүүдөгү ишмердигин жана мүмкүнчүлүктөрүн анализдөө;
- Түштүк Кыргызстандагы жергиликтүү жамааттын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын этно конфликттерди токтотууда жана конфликттен кийинки кырдаалды жөнгө салуудагы тажрыйбасын анализдөө;
- Этностор аралык мамилелерди жөнгө салуудагы өкмөттүк эмес уюмдардын ролун анализдөө;
- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана өкмөттүк эмес уюмдардын этностор аралык мамилелерди жөнгө салуудагы ролун, кызматташтыгын, багыттарын жана келечегин анализдөө жана аныктоо.

Диссертациянын илимий жаңылыгы. Диссертациянын илимий жаңылыгы—бул ата мекендик илимде алгачкы изилдөө, анда монографиялык деңгээлде төмөндөгүлөр аткарылган:

- Этностор аралык мамилелердин концепциялары, теориялык моделдери иликтенди.
- Этностор жана улуттар аралык мамилелердин теориялык негиздери жана көп түрдүү багыттары иликтенген.
- Изилдөөнүн парадигмалары, социологиялык усулдары, прагматикалык жана функционалдык багыттары иликтенди.
- Кыргыз тилине берилген статус, мамлекеттеги демократиялык кыймылдардын таасирлери, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын негиздери, өлкөдө жашаган башка этностор арасында нааразычылыктар Кыргызстан элдеринин Ассамблеясынын түзүлүшүнө, этностор аралык мамилелерге байланышкан президенттердин

жарлыктарын, мыйзамдарды, этникалык өнүгүү концепцияларын кабыл алынуусуна түрткү болгон.

-Этностор аралык конфликттерди жөнгө салууда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары негизги күч. Анткени көйгөйлөр токтоосуз чечүүнү талап кылган жергиликтүү маселеден башталат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өзүнүн аймагындагы жарандарын билишет, көйгөйлөрүн чечүүгө милдеттүү жана мүмкүнчүлүктөрү бар.

-Түштүк Кыргызстандагы жергиликтүү жамааттын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын этно конфликттерди токтотууда жана чечүүдөгү тажрыйбасы иликтенди. Алардын конфликтти жөнгө салууда чоң мүмкүнчүлүгү бар экендиги аныкталды.

-Өкмөттүк эмес уюмдардын түштүк Кыргызстандагы этностор аралык мамилелерди жөнгө салууда аткарган иштери оң таасирдуу болгону менен терс таасирдүү тажрыйбасы да бар.

-Өкмөттүк эмес уюмдар коомдук башталышта жергиликтүү жарандар арасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен кызматташып жыйналыштарды тренинг-семинарларды уюштуруу аркылуу чет мамлекеттердин тажрыйбасын жайылтышат. Этностор арасындагы ынтымак менен биримдикти чыңдоого жергиликтүү практикалык багыттары калыптанып жатат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Этностор аралык мамилени саясий өңүттөн комплекстүү изилдөө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын конфликтти жөнгө салуудагы ролу менен аныкталат. Автордун катышуусу менен коомдук фонд, уюмдар жүргүзгөн социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктары көрсөткөндөй каргашалуу окуядан сегиз жылдай мезгил өткөнүнө карабастан, этностордун бири-бирине болгон күмөндүү мамилеси байкалат. Андыктан, этностор аралык конфликттерди жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын ролун талдоо кандидаттык диссертацияны илимий аспектиде саясий анализдөөгө чоң түрткү болду.

Илимий иштин жалпыланган концептуалдуу жоболору, кыргыз коомундагы кездешкен этноконфликттүү кырдаалдардын, конфликттүү көрүнүштөрдүн келип чыгуу себептерин, өзгөчөлүктөрүн, кесепеттерин терең изилдөө менен жалпыга жеткирүүгө негиз болот. Ошондой эле, Кыргызстандын социалдык-саясий турмушунун азыркы стабилдүүлүгүн жана ынтымагын чыңдоого улуттук кайра жаралуунун негизги тенденцияларын аныктоого өз салымын кошмокчу.

Изилдөөнүн жыйынтыгы студенттер үчүн атайын курстарда, саясат таануу, саясий теория жана саясий социология боюнча лекцияларды окууда, окуу куралдарын, окуу китептерин жазууда региондордогу этноконфликттүү кырдаалды изилдөөдө, көзөмөлдөөдө, алдын-алууда практикалык баалуу материал болуп саналат.

Коргоого сунушталган негизги жоболор. 1963, 1990, 2010-жылдары болгон этностор аралык конфликттерди этно-саясий талдоодон жана конфликттерди жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын ролуна саясий анализден кийин төмөндөгү жоболор коргоого сунуш кылынат:

1.Этностор аралык мамилелерди примордиалисттик, конструктивисттик жана инструменталисттик концепциялар изилдөөнүн парадигмаларын түзгөн. Этностордун,

улуттун (нациянын) түзүлүшүнө ар түрдүү көз караштар болгону менен этностун алгачкы калыптануусу уруулук же топтук түзүлүштөн башталат деп эсептешет.

2. Кыргыз Республикасындагы болуп жаткан демократиялык саясий процесстер: 2005 жана 2010-жылдардагы саясий төңкөрүштөр, 2010ж. кыргыз-өзбек этникалык кагылуушуусу, мамлекеттик башкаруу системасынын парламенттик-президенттик башкаруу системага өтүү жана көп партиялуу системанын республикадагы тажрыйбасы этностор аралык мамилелердин туруктуу өнүгүүсүнө негиздүү болушу үчүн саясий партияларга этностук азчылыкка квоталар шайлоо кодексине киргизилген жана Кыргыз жаранынын калыптануу концепциясы кабыл алынган.

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, эл аралык жана Кыргыз Республикасынын укуктук нормаларынын негизинде этностор аралык келишпестиктердин алдын алууга, мыйзам чегинде этностор аралык мамилелерди бекемдөөгө түз жоопкерчиликтүү жана социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө этникалык топтун өкүлдөрүн катыштыруу аркылуу этностор аралык конфликттерди жөнгө салып, мамилелерди өнүктүрүүгө багыт алуу мүмкүнчүлүгү бар. Мамлекеттик масштабда жаңы институттарды түзүүнүн кажети жок себеби жергиликтүү өз алдынча башкаруу мыйзамында жана түзүлгөн өз алдынча башкаруу органдарынын структурасы этностор аралык конфликттердин алдын алууга жеткиликтүү мүмкүнчүлүгү бар.

4. Жергиликтүү жамааттын, айыл аксакалдарынын кеңеши, диний уюмдардын өкүлдөрүнүн кызматташтыгы Ош, Жалал-Абад жана Өзгөн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары конфликтти токтотууда жана жөнгө салууда алгылыктуу тажрыйбага жетишкен. Үч күндүк конституциялык бийликсиз учурунда (июнь, 2010 ж.) аталган жамааттар өз тургундарын тынчтанууга, конфликтти токтотууга жасаган аракеттери менен легитимдүүлүгүн далилдешти.

5. Эл аралык өкмөттүк эмес уюмдар жана жергиликтүү өкмөттүк эмес уюмдардын түштүк Кыргызстандагы этностор аралык мамилелерди, кызматташууларды жөнгө салуудагы ролу орчундуу болгон. Эл аралык өкмөттүк эмес уюмдардын этностук азчылыктын укугун коргоо багытында жалаң бир (өзбек) этностон турган топтор арасында тренинг-семинарларды өтүүсү башка этносторго терс таасирин тийгизген.

6. Этностор аралык мамилелерди жөнгө салууда өз ара кызматташтыктарды өркүндөтүү үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын этностор аралык конфликттерди токтотуу, жөнгө салуудагы Өзгөн шаарынын жергиликтүү тажрыйбасын колдонуу жана жайылтуу зарыл. Себеби этностор аралык мамилелердин туруктуу өнүгүүсү, мамлекеттин бүтүндүгү көп баскычтуу жана ар дайымкы кызматташуулардан көз каранды.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертацияда изилдөөнүн негизги жыйынтыктары менен тыянактарын изденүүчү жеке өзү иликтеп алган илимий изилдөө болуп саналат. Изилдөөнүн жаңылыгы менен практикалык маанилүүлүгүн түзүп, коргоого коюлган негизги жоболор автор тарабынан жекеликте түзүлгөн. Ал эми анын натыйжасын – бул багыттагы илимий жана практикалык ишмердүүлүктү оптималдаштырууга багытталган комплекстүү иш-чаралар түзүүгө багытталган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробацияланышы. Диссертациялык иш Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Ш.Ниязалиев атындагы “Философия жана Гуманитардык илимдер” кафедрасынын отурумунда талкууланган. Изилдөөнүн

негизги жоболору менен тыянактары эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда жана тегерек столдордо чыгып сүйлөөнүн жүрүшүндө апробацияланган. Алар төмөндөгүлөр: Гумбольдт университетинин Борбордук Азия мамлекеттерин изилдөө институту тарабынан уюштурулган “Все ли это конфликт? В поисках подходящих слов” илимий-практикалык семинарында (Таджикистан 9-17 август 2009 жыл), Жалал-Абад мамлекеттик университетинин жырчысында (№1(30) 2015 жылы, Бишкек Гуманитардык Университетинин жарчысында №3-4 (33-34) 2015 жыл), Абай атындагы Казакстан улуттук университетинде Серия “Начальная школа и физическая культура” (№4 (47) 2015 жыл), Тарых жана Мурас түрмөгү, Кыргыз жана Карахандар каганаттары, Куттуу билим жана мамлекет, Карахандар доорунун залкар ойчулу жана акыны Жусуп Баласагындын 1000 жылдыгына арналган IV эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйындагы баяндамалардын жыйнагы (Бишкек 18-19 сентябрь 2015 жыл), Кыргыз Агрардык Академиясынын жарчысында, II- эл аралык илимий-практикалык конференциясында «Традиционные знания в контексте глобализации» (№3 (35) 09 октябрь 2015 жыл), Украина мамлекетинин, Мариополь техникалык университетинде XII – эл аралык илимий-практикалык конференциясындагы «Университетская наука - 2016» (18-22 май 2016 жыл), В сборнике научных трудов Днепропетровского медицинского академии (в 2016 год), Жусуп Мамай жана кыргыз элинин манасчылык салты Кытайлык залкар кыргыз манасчысы Жусуп Мамайдын (1918-2014гг) элесине арналган Үчүнчү эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйынында Жалал-Абад мамлекеттик университети. (22-24 май 2016 жылы), Сборник научных трудов 2016 год, В журнале наука и новые технологии и инновации Кыргызстана (№11, 2016 год), В журнале Известия Вузов Кыргызстана (№12, 2015год, № 12 в 2016год, №11 в 2017 год), В научно-практическом конференции Забайкальского государственного университета (Т.23. №11, №12 в 2017 год) өткөрүлгөн илимий конференцияларда, ЕККУнун семинар тренингдеринде, эл аралык деңгээлдеги илимий конференцияларда баяндама жасаган жана жарыкка чыгарылган.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоодо чагылдыруунун толуктугу. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары темага толугу менен шайкеш келет жана рецензияланган илимий басылмаларда 18 макалада чагылдырылган (анын ичинде эки макала Кыргыз Республикасынын ЖАК бекиткен рецензиялануучу илимий басылмалардын тизмесине кирген чет өлкөлүк илимий басылмаларга жарыяланган).

Диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иштин түзүмү изилдөөнүн негизги милдетине ылайык коюлган маселелерди логикалык ырааттуу чечүү менен аныкталат. Диссертация кириш сөздөн, тогуз бөлүктү камтыган үч баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен туруп, иштин жалпы көлөмү 170 баракта баяндалган, библиография 206 булактардан турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык иштин киришүүсүндө теманын актуалдуулугу негизделип, изилденген теманын приоритеттүү илимий багыттары жана негизги илимий-изилдөөчү иштери менен байланышы иликтенген. Максаты жана милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, илимий методологиялык жана теориялык негизи, практикалык мааниси ачыкталган. Жактоого коюлуучу негизги жоболору, диссертанттын жеке салымы,

изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланганы, изилдөөнүн натыйжаларынын публикацияларда чагылдырылышынын толуктугу, түзүмү жана көлөмү көрсөтүлгөн.

Биринчи «**Этностор жана улуттар аралык мамилелерди изилдөөнүн теориялык жана методологиялык маселелери**» деген аталыштагы бап үч бөлүмчөдөн турат.

1.1.«**Этностор аралык мамилелерди изилдөөдөгү заманбап концепциялары**» деген бөлүмчөдө, Этностор келип чыгууга жана ата-энелер, алардын жалпы түпкү теги менен байланышкан индивидтин төрөлүүсү жана пайда болуусу менен мүнөздөлөт. Ошондой эле бул термин өзүнүн тарыхый мекенинен сырт жакта пайда болгон миграцияда жүргөн өкүлдөрүнө да таандык. Ички тайпалык көз карашка ылайык, этникалуулук болуп – белгилүү этникалык тайпанын башкалардан айырмаланган комплекстүү маданий өзгөчөлүгү саналат.

Индивидтин инсан катары калыптануусу аркылуу этникалык иденттүүлүгүнүн өз алдынча тандоо жөндөмдүүлүгү жогорулайт, башкача айтканда этникалык иденттүүлүктү эркин тандоо укуктарын ишке ашырат. Бирок коом дайыма эле индивидке мындай укукту бербейт. Тандоо укугун ишке ашыруу этникалык тайпанын түзүмүнөн жана баалуулук багытынан көз каранды болот. Этникалык иденттүүлүктүн калыптануусуна бир катар факторлор таасир этет. Мындай факторлор болуп, физикалык, маданий, тилдик, диндик, экономикалык өзгөчөлүктөр саналат. Бул факторлор этнодифференциялык факторлор деп аталат. Этнодифференциялык факторлор – кайсы бир этностун өкүлдөрүн башкалардан айырмалайт.

Этностор көйгөйлөр көптөгөн окумуштуулардын изилдөө объектине айланып, ар түрдүү теориялык моделдер сунушталган. Тактап айтсак, В.А.Тишков менен Ю.П.Шабаев төмөнкү теориялык моделдерди сунушташат: примордиализм, функционализм, конструктивизм жана инструментализм” багыттары. Ошого карабастан азыркы мезгилдеги көптөгөн изилдөөчүлөр интегративдүү багытка да көбүрөөк таянышат.

Примордиализмге ылайык, этникалуулуктун объективдүү тамыры бар, ал жалпы келип чыгууга, төрөлүүгө негизденет жана өзгөрбөйт. Этникалуулук объективдүү, анткени ал индивидтин каалоосунан жана аракетинен көз карандысыз. Этникалуулук келип чыгуу жалпылыгына ээ, анткени кайсы бир этностун мүчөлөрү жалпы биологиялык жана маданий мүнөзү аркылуу бөлүнүшөт. Этникалуулук төрөлгөндөргө ата-энесинен мурасталат. Примордиализмдин да өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү бар. Анткени ал индивидтин этникалык иденттүүлүгүндөгү өзгөрүүлөр, жаңы этникалуулуктун кантип пайда болуусу, ошондой эле этникалуулуктун саясий, экономикалык ролун баалоо сыяктуу маселелерди анализдейт. Мындай маселелердин жообун конструктивизм жана инструментализмден табууга болот.

Конструктивизм өткөн кылымдын 70-жылдарынан эрте эмес мезгилде примордиализмге жооп реакциясы катары келип чыккан. Конструктивизмге ылайык этникалуулук коомдун социалдык конструкциясы болуп саналат. Этникалуулук муктаждыкка жараша коом тарабынан түзүлгөн. Этникалуулуктун табияты өзгөрүлмөлүү. Этникалык чек аралар да өзгөрүп туруусу мүмкүн. Конструктивизмдин негиздөөчүсү болуп, Норвегиялык окумуштуу Ф.Барт эсептелет. Барттын бекемдөөсүнө ылайык, этникалуулукту изилдөөгө басым жасоодо айрым этникалык топтордун чек араларынын тарыхын жана чек араларды колдоо сыяктуу көйгөйлөргө

басым жасоо керек. Ошондуктан анын теориясынын негизин этникалык чек ара категориясы түзөт.

Инструменталдуулук этникалуулукту ар түрдүү саясий-экономикалык максаттарга жетүү үчүн инструмент сапатында карайт. Инструментализмге ылайык, этникалуулуктун табияты өзгөрүлмөлүү, бирок ал индивидтин максатына жана талабына жараша өзгөрөт. Инструментализм багытынын пионерлери (баштоочулары) болуп, америкалык изилдөөчүлөр Глейзер жана Мойнихан санашып, алар этникалуулукту этникалык топтордун кызыкчылыктарын алдыга жылдыруу үчүн саясий туруктуулуктун инструменти катары карашкан. Инструментализм этникалык табияттын өзгөрүлмөлүү экендигин түшүндүрөт. Ошого карабастан ал дагы конструктивизм сыяктуу эле этникалуулуктун базасы болуп саналган примордиалдуу маданий факторлордун ролун четке кагат жана саясий экономикалык факторлордун ролун жогорулатат.

Функционалдуулук багытын көбүнчө позитивист О.Конт жана философ Г.Спенсер колдонгон. Алардын пикирине ылайык этникалуулук убакытта чектелген көрүнүш жана бул жердеги маанилүү нерсе, маданият, маданий нормалар жана баалуулуктар кандай жолдор менен берилет, ошондой эле элдик керектөөнү канчалык деңгээлде канааттандырат, кандай функцияны аткараары каралат. XVII – кылымдан бери колдонулуп келген этнос же улут термини “калк” же “жаран” деген түшүнүктү берип келгендиги белгилүү.

Интегративдүү багыт. Тажрыйба жүзүндө примордиализм, конструктивизм же инструментализмдин өкүлдөрү аз гана санда кездешет. Этникалуулукту изилдөөдө интегративдүү багытты сунуштаган изилдөөчү Янгдын интегративдүү багытына ылайык, этникалуулук этникалык топтун саясий экономикалык кызыкчылыгына ылайык, келип чыгуусун четке какпайт. Жалпы келип чыгуу тегинин реалдуулугу же реалдуу эместиги этникалуулуктун калыптануусунда экономикалык жана саясий факторлор да бар.

1.2. «Этностор жана улуттар аралык мамилелерди изилдөөнүн теориялык негиздери» деген экинчи бөлүмчөсүндө, этностор аралык мамилелерди изилдөөнүн теориялык негиздери жана анын инструменттери, этностор аралык мамилелер теориясынын дүйнөлүк практикада колдонулушу жана эл аралык тажрыйбалар менен ата мекендик изилдөөчүлөрдүн илимий жыйынтыктары негиз катары пайдаланылды.

Тоталитардык советтик бийлик алсызданганда, союздук жана автономиялуу республикаларда реалдуу бийлик үчүн күрөш башталган. Мындай шартта массаны мобилдештирүүнүн күчтүү каражаты болуп, улуттук статус, улуттук кызыкчылык күч алып, этностор аралык мамилелерге терс таасир калтырып, өлкөдө улуттук кыймылдардын калыптануусу жүргөн.

Этнос жана улут терминдеринин маанилери тектеш деп карасак болот. Этнос термини (байыркы грек тилинен “ethnos” – эл деген мааниде которулат). Көбүнчө грек элинен башкаларга ушул термин колдонулган. Адамзат коомунун жашоосунда бири-биринен ар түрдүү параметрлери менен айырмаланган этникалык топтор жана жалпылыктар жашайт. Бүгүнкү ааламдашкан аймакта жашап жаткан көптөгөн мамлекеттер да көп этностуу өлкөлөр болуп саналат. Мезгилдин алга жылуусу жана коомдук аң-сезимдин, цивилизациянын жогорулоосу менен этнос маселесине берилген аныктамалардын мазмуну да реалдуу жашоо менен кошо өнүгүү жолунда. Этнос же

этностик жалпылык түшүнүгү кандайдыр бир аймакта адамдардын тарыхый калыптанган туруктуу тобу-уруу, эл, улут катары караса болот. Этностик пайда болушуна аймактык жана тилдик жалпылык негизги шарт түзүп, кийин анын башкы белгилери катары эсептелген.

Улуттук маселелер тууралуу социолог М. Вебер жазган эмгек белгилүү. Ал улут саясий категория, “коомчулук сезими”, анткени коомчулукка болгон сезим бар жерде, улут калыптанат, ал эми тилектештик пикири дайыма эле толук субъективдүү боло бербейт деп токтолот. Анын концепциясынын негизинде улут төмөндөгүдөй мүнөздүү белгилерге ээ, ар түрдүү элдерди байланыштыруучу жана аларды башкалардан айырмалаган жалпы объективдүү факторго ээ белгиси, ушул фактор бирдиктүү баалуулук булагы катары каралганда жана тилектештик сезимдери пайда болгондо, ушул тилектештик автономдуу саясий институт мүнөзүнө ээ болот.

Азыркы мезгилдеги көптөгөн илимий изилдөөлөрдө этнос, улут, улуттук, этностор аралык мамиле, улуттук мамиле деген түшүнүктөр “этнос” термини менен синонимдеш колдонулуп келет. Улуттар аралык мамилени изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери дүйнөлүк саясий илимпоздордун илимий изилдөөлөрүнө этнос жана улут термининин аныктамалары бар.

Көптөгөн изилдөөчүлөр этностор аралык мамилени изилдөөдөгү өз ара таасир этүүчү көптөгөн тарыхый, маданий, социалдык, психологиялык, инсандык, саясий, экономикалык, демографиялык жана экологиялык факторлордун таасир этээрин белгилешет. Этноулутчулдук жана улуттук конфликттер XX кылымдын экинчи жарымына, тактап айтканда экинчи дүйнөлүк согуш учурунан кийин же Европа калкын фашисттик баскынчылардан бошотуу жана дүйнөлүк колониялык системанын кулоосунан кийин XX кылымдын 90-жылдарында пайда боло баштаган. Жаңы көз карандысыз мамлекеттер батыш дүйнөсүнө тынчсыздануу жана кооптонуу менен карашкан. XX-XXI- кылымдардагы чет өлкөлөрдө этникалык улутчулдуктар, өзүнүн радикалдуу келип чыгышы менен өзгөчөлөнүп, улутчулдук коркунучтуу мүнөзгө ээ экендигин бекемдегени белгилүү.

Андыктан этностор аралык мамилелер, улуттук баалуулуктарга ылайык, улуттук идеологияны сактоо, улуттун тилин, маданиятын, каада-салтын, о.э. анын үрп-адаттарындагы прогрессивдүү жактарды тарыхый прогресстин талаптарына ылайыкташтырылып өнүктүрүү гана улуттун көрөңгөсүн сактайт. Ошол эле учурда улуттук баалуулуктарды сактоо көп улуттун өкүлдөрү жашаган өлкөлөрдө чыр-чатактуу көрүнүштөргө алып келип, этностор аралык чыр-чатактар менен пикир келишпестиктерди жаратып жатат.

1.3.«Этностор аралык конфликттерди изилдөөдөгү негизги багыттар» деген бөлүмчөдө, этностор аралык конфликттерди изилдөө тандалган жана колдонгон методологиядан көз каранды. Этностор аралык мамилелердеги түрдүү процесстерди айкын изилдөө, өзүнүн “Социологиялык кубулуштун, маанилүү маалыматтардын кырдаалынын өөрчүшүн, чогулган терс калыстыкты этностор аралык жана улуттар ичиндеги мамилелерди изилдөөдөгү методту колдонууну талап кылат.

Этникалык конфронтация кырдаалында саясий аракеттин жана таасирдин детерминанттары жөнүндөгү суроо жаралат. Демек, субъектилердин саясий жүрүш-турушу жөнүндө анализдөөдө төмөнкүлөрдү эске алуу зарыл: биринчиден, жүрүш-туруштун максаты, аракеттин эмнеге багытталуусу, экинчиден, “өзүмдүкү” жана

“өзгөнүкү” деген критерийлердин чек арасы, үчүнчүдөн, субъект өзүнүн максатын канааттандыруу үчүн эмнеге барууга даяр. Мына ушул жагдайлар улуттар аралык кырдаалды изилдөөдөгү методологиялык критерийлердин негиздери болуп саналат. Этностор, улуттар аралык конфликттерди изилдөөдө конфликт субъектисинин саясий активдүүлүгүнө баа берилип, тигил же бул коомдук тайпанын конфликтогендик мүнөзү аныкталат. Негизинен эле конфликттүү кырдаалдын жаралуусу теңсиздиктен улам пайда болоору тууралуу негиздер талаш-тартышты жаратпайт. Улуттар аралык конфликттердин жана чыңалуулардын мазмунун терең карасак, тигил же бул улуттун укуктарын бузуунун натыйжасынан же тилдик нааразычылыктардын теңсиздигинен көрүнөт. Анткени улут көйгөйүнүн саясий, социалдык-экономикалык тамыры терең.

Этностор арасындагы конфликттерди изилдөөдөгү негизги парадигмаларды социологиялык чөйрөнүн микро жана макродеңгээлине кароо зарылдыгын окумуштуу К.Исаевдин изилдөөлөрүндө төмөнкүдөй берилген: Биз батыш европанын парадигмалары Кыргызстандагы социалдык чөйрөнүн көйгөйлөрүн толук камтыйт деп айта албайбыз. Дисциплиналар аралык багытты, тактап айтканда социологиянын инвайроменталдык жана экоантропоборбордук парадигмаларын, жана чыгыштын теоретика-методологиялык адатын да колдонуубуз зарыл. Бул глобалдуу өнүгүү байланышы үчүн келечектүү да көрүнүш. Экинчи парадигма - социологияны түшүндүрүү, социалдык таануунун процесси башка таануучу процесстерден айырмаланат. Бул социалдык процесстин жаңы сапаты процесстин деңгээли адамдардын кабыл алуу, түшүнүү жана жыйынтыгын чечмелөө менен байланыштуу. Үчүнчү парадигма – бул баалоочу социология, ушул социологиянын чегинен чыкпаган социологдор бир гана чындыкты изилдөөгө умтулушпай, бул чындыкты ишмердүүлүктүн максаты менен байланыштырат. Бул ишмердүүлүктүн милдети - билимдин негизинин жардамы менен жагымдуу өзгөрүүлөрдү жаратуу.

Этностор аралык конфликттердин саясий анализин изилдөө социологиялык изилдөөлөргө да таянат. Ар бир социалдык теория өзүнчө спецификалык объективдүү чындыкты көргөзөт, түрдүү коомдук жашоонун формасын чагылдырып, анын функциясын аныктайт. Социология ар дайым өзүнө бир нече теорияларды жана ошого жараша түрдүү коомдук көз караштарды да камтыйт. Изилдөө методологиясы менен методикасында, изилдөөнүн техникасына таасирин тийгизет.

Функционалдык көз караш боюнча этносаясий конфликттердин структурасында теориялык жана практикалык деңгээлдеги изилдөөнү бөлүп карашат. Функционалдык ыкма бир гана таанып билүү максатын конфликтологиянын ориентациясын чагылдырбай, анын практикалык маселелерди чечүүсүн жана этникалык мамилелерде жаралган механизмдердин технологиясын да камтыйт. Ал этносаясий конфликттин жаралышын, анын спецификалык жаралышынын себебин, тенденциясын ачууга багытталган.

1990-жылдардын ортосунда конфликттологдор этносаясий конфликттердин чечилишине жана жөнгө салууга маанилүү багыттардын стратегиясын белгилеп, этноконфликтти токтотуу, чыгуу, жөнгө салуу, трансформациялоо, механизмдери жана анын деструктивдүү күч колдонбоо жыйынтыктарын белгилешкен. XXI кылымдын башталышы менен этносаясий конфликтология жаңы этапка өткөн. Миграция, эл аралык терроризм, ксенофобиянын жана этно расизмдин өөрчүшү.

“Этностор аралык конфликттерди жөнгө салуудагы жергиликтүү бийликтин орду” деп аталган экинчи бап үч бөлүмчөдөн турат.

Изилдөөнүн объекти катары Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык мамилелер жана аймакта жүз берген конфликттүү көрүнүштөргө, конфликтти жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын ишмердүүлүгүнө саясий анализ берүү болуп саналат.

2.1. “Кыргыз Республикасынын этностор аралык мамилелердин өнүгүшүндөгү мамлекеттик саясаты” аттуу бөлүмчөсүндө, Кыргыз Республикасындагы этностор аралык мамилелердин түзүлүшү, мамлекеттин саясаты, демократиялык процесс менен байланышта турат. Этностор аралык мамилелердин өнүгүшү көп баскычтуу саясат. Анткени мамлекет ишеничти калыбына келтирүүгө, жараштырууга, айрыкча ачык каршылашуудан кийин калыбына келтирүүдө, өз ара кызматташуусунда, бардык этникалык топтордун укуктарын коргоодо, стабилдүүлүктү орнотууда жана туруктуу өнүгүүгө багыт алуу негизги максат. Конституцияда “Биз, куттуу Кыргызстандын эли” деп башталып, өлкөдөгү бардык жарандыгы бар жарандарга этностук өзгөчөлүгүнө карабастан бирдей укук-милдеттерге ээ экендиги тастыкталган.

Этностор аралык мамилелердин курчушу, СССРдеги 1985-жылдан башталган кайра жаралуу процесси Кыргызстанда улуттук демократиялык кыймылдын пайда болушуна алып келди. 1989-жылы “Ашар” кыймылы түзүлүп, ал кыймылдын таасири астында Кыргызстан демократиялык кыймылы саясий агымы пайда болгондон башталган.

Кыргызстанда этностор аралык биримдик менен ынтымакты калыптандыруу багытында, Кыргыз элинин ассамблеясы – Кыргызстандын элин түзгөн этностук топтордун улуттук кызыкчылыгын көздөгөн коомдук уюм 1994-жылы 21–22-январда Бишкек шаарында, Кыргызстан элинин 1-курултайында уюшулду. Кыргыз элинин ассамблеясынын курамында 29 улуттук маданий борбор жана коомдук бирикмелер бар. Ар бир улуттук маданий борборлордо өздүк көркөм чыгармачыл жамааттары уюштурулган.

Кыргыз Республикасынын тунгуч Президенти А.Акаевдин 2003-жылдын 15-майындагы № 151 жарлыгы менен бекитилген «Кыргызстан - адам укугунун өлкөсү» улуттук идеясын ишке ашыруу боюнча план кабыл алынган. 1993-жылы жаңы Конституцияны кабыл алуу бул жагындагы алгачкы кадамдардын бири болгон. Программалар менен мурастарды жогору баалаган А.Акаев, келечектеги улуттун өнүгүүсүнүн негизи катары; калктын ажырагыс бүтүндүгү- ички биримдик, улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык, улуттук ар-намыс жана атуулдук ариет, арыбас мээнет, алдынкы өнөр жана билим аркылуу бакубат дөөлөткө умтулуу, гуманизм, айкөлдүк, кечиримдүүлүк, табият менен таттуу мамиледе болуу, кыргыз мамлекетин чыңдоо жана аны көздүн карегиндей сактоо деген Манастын жети осуятын ураан катары алып чыкты. Тилекке каршы, учурундагы туура көтөрүлгөн теориялык маселелердин ишке ашыруу баскычтары түзүлбөгөндүктөн, бул маселе да саясий бийлик алмашкандан кийин ишке ашпай кала берди.

Этностор аралык мамилелерди жакшыртууга К. Бакиевдин учурунда, “Кыргыздардын мурастары жана келечек” аттуу программа иштелип чыгып, кыргыздардын маданий мурастарын изилдөө аркылуу маданиятты өнүктүрүү менен

“саясий улут түзүүгө” жетишүү, жалпы идеологияны түзүү, улуттар аралык мамилелерди жакшыртуу долбоору каралганы менен ишке ашкан эмес.

Кыргызстандын келечек багыттары Кыргыз Республикасынын экс президенти Р.Отунбаева тарабынан да көтөрүлгөн. Кыргызстанда этникалык азчылыкты түзгөн калктардын тилин, каада-салтын, маданиятын өнүктүрүүгө шарт түзүү, республиканын жалпы калкынын биримдигин бекемдөөгө негизделген мыйзамдарды даярдап, 2015-жылга чейин коюлган маселени иш жүзүнө ашырууну Парламентке тапшырган жана тиешелүү бийлик бутактарын милдеттендирген. Тилекке каршы, кыска убакыттын ичинде даярдалган мыйзамдар тажрыйбада жеткиликтүү натыйжа берүүгө жетише алган жок.

2015, 2016, 2018-жылдары өткөрүлгөн көчмөндөр оюну дүйнөнүн 62 мамлекети тааныгандыгы да, этностор аралык ынтымакты бекемдөөгө негиз болуп, кошуна мамлекеттер менен саясий маселелердин жакшы жолго коюлганын белгилөөгө болот.

2.2. “Этностор аралык конфликттерди чечүүдөгү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мүмкүнчүлүктөрү” деген бөлүгүндө Кыргызстанда жашоо кечирип, мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнө өз салымын кошкон бардык жарандар, этностук азчылыктын өкүлдөрү менен саясий мамилени чындоосу негизги маселе. Эл аралык укуктук нормаларда да этникалык топтор аралык мамилелердин өнүгүүсүнө болгон укуктары камтылат. Кыргыз мамлекетинде да этностор аралык конфликттерди чечүүдө Конституцияга, эл аралык жана мамлекеттик укуктук ченемдик актыларга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына, алардын тажрыйбасына негизденебиз. Анын өнүгүшүнүн потенциалы мамлекеттин бардык жарандарынын консолидациясын күчтөндүрүү.

БУУнун Генералдык Ассамблеясынын 1986-жылдагы Декларациясында, “Ар тараптуу экономикалык, социалдык, маданияттык жана саясий процесстер ар дайым бардык жарандардын жашоо шартын жакшыртууга багытталат” деп бекитилген. Бирок, жаран менен тайпалардын укугу ар дайым карама каршы ой-пикирлерди жана талаш-тартыштарды жаратып келет. Алар: Жарандын укугу 1) эркиндик укугу, кол тийбестиги бул мамлекеттин кийлигишүүсүз туулгандан бериле турган укук. Ал эми ар бир элдин укугу биринчиден жашоого, улуттардын өз тагдырын өзү чечүү укугу, өнүгүүгө укугу, табигый байлыктарына жана жаратылыш ресурстарына эркиндик укугу, башка элдер менен теңдеш укугу. Акыркы мезгилде кездешкен басмырлоонун түрүнө жарандардын ресурстарга болгон теңсиздиги, этностор аралык мамилелердин бузулуусу, Бириккен Улуттар Уюмунун негизги көйгөйлөрүнө айланып келет.

Этностор аралык мамилелерди жөнгө салууда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ролун күчөтүүдө, этностор аралык мамилелер стабилдүү болуусу үчүн эл аралык адам укуктарынын теңдүүлүгү боюнча кабыл алынган нормаларга негизденет.

Эгемендүү Кыргызстанда жергиликтүү өз алдынча башкаруу 1991-жылы «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» мыйзамы кабыл алынган. 1994-жылы 18-августта Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун шаардык, поселкалык, айылдык органдарына алгачкы ирет эркин шайлоолор өткөрүлгөн. Тилекке каршы айыл өкмөт башчысын, айылдык кеңештин калкы шайлаган, өнүккөн цивилизациялуу мамлекеттерде жакшы

жыйынтык бербесе, уруу-урууга бөлүнгөн, трайбализм күч Кыргыз мамлекетинде ийгиликке жеткен жок.

Кыргызстандагы этностор аралык конфликттүү кырдаалды жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын саясий ролун аныктоо зарыл. Жергиликтүү калктын көйгөйүн жеринде кароо, чечүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жоопкерчилигинде.

Кыргызстандагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бүгүнкү күндөгү заманбап аныктамасы 1985-жылы 15-октябрда Европа Кеңеши кабыл алган жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын Европалык Хартиясында берилген. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын элдик бийликтин өзгөчө институту болуп эсептелет.

Ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары Конституцияга, белгиленген тартипте кабыл алынган мамлекеттин мыйзамдарына жана башка ченемдик укуктук актыларына ылайык келбеген актыларды чыгарууга, конституциялык түзүлүшкө жана улуттук коопсуздукка тикелей коркунуч келтирүүчү аракеттерди жасоого, ошондой эле мамлекеттин аймактык бүтүндүгүн бузууга, улуттар аралык жана диний араздашууну үгүттөөгө жана козутууга багытталган башка аракеттерди жасоого укуксуз.

2.3. “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын этностор аралык мамилелеринин өнүгүшүндөгү түштүк Кыргызстандын тажрыйбасы” деген бөлүмүндө этностор аралык мамилелердин алгылыктуу тажрыйбасы, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жергиликтүү маанидеги баардык маселелерди кабыл алууга жана чечүүгө жооптуу экендигинде. Ошентсе да жергиликтүү калк менен болгон байланыштын аздыгы, жарандардын пикир сунуштарынын эске алынбагандыгы этностор аралык мамилелердин бузулуусуна жана конфликттердин келип чыгуусуна алып келээри аймагыбызда болуп өткөн конфликттерди изилдөөдө аныкталды.

1963-жылы Жалал-Абад шаарында жаштардын ортосундагы чыр-чатактын субъектилери да эки, үч этностун өкүлдөрү болгон. Бул иш Коммунисттик Партиянын интернационалисттик саясатынын нормаларына ылайык жабылып калган деген маалыматка ишенүүгө болот. Бул багытта “катуу жабык” материалдар болуп эсептелген жана убакыттын өтүшү менен пайдаланууга берилген Ош облустук партиянын саясий архивине атайын уруксат алуу менен изилдөө ишин жүргүзүлгөн.

СССРдин саясатында “улуттар аралык чыр-чатактардын” чыгышы бул бүтүндөй Социалисттик коомдун саясатына карама-каршы келгендиктен жөн гана “жаштар арасындагы массалык баш аламандык” деп жабылган. Кантсе да саясий архивден алынган Коммунисттик Партиянын Ош облустук комитетинин бюронун жыйналышынын протоколу, Жалал-Абад шаардык ички иштер бөлүмүнөн берилген отчеттук протоколунда 24-26 апрель 1963 –жылдагы материалдарда “өзбек”, “түрк” улутундагы көчө балдарынын этностук таандыктары көрсөтүлгөн. Бул окуяны эске салуу менен, биз болгону этноконфликттердин тамыры тереңде экендигин далилдегибиз келди.

Ал эми Ош окуясына 1990-жыл 26-сентябрдагы СССРдин улуттар Кеңешинин токтомунда, депутаттык комиссиясынын жыйынтыгында калыс чечим берилген: улуттар арасындагы кадр саясаты, калк менен тыгыз байланыштын жоктугу, токтоосуз

чечүүнү талап кылган маселелердин каралбай калышы, калк арасындагы тарбиялык иштердин жоктугу, улуттар арасындагы социалдык теңсиздик чыңалууну күчөткөн. Токтомдо сунуш катары болуп өткөн окуяларга саясий так, туура баа берүү керектиги каралган. Тилекке каршы тарых көрсөткөндөй болуп өткөн окуялар көз жаздымда калып, токтом аткарылган эмес.

Этностор аралык мамилелер, аймактагы жергиликтүү калктын жыйналышка жана чечим кабыл алууга катышпагандыгы, жер-жерлерде токтоосуз чечүүнү талап кылган маселелердин кечиктирилүүсү жарандар арасында нааразычылыктарды күчөткөн. Байланыш күч кээ бир этникалык топтор башка этникалык топторго караганда күнүмдүк жашоо тиричилигине тың жашашат. 1990, 2010-жылдары болуп өткөн этностор аралык нааразычылыктар, конфликттерди, автономия түзүү, сепаратисттик аракеттер, этностордун тилине статус берүү талаптары менен чыгуусу этностун ички биримдигинин айкын мисалы болот.

Азыркы мезгилде Кыргызстанда этностор аралык чыңалуу даде сакталууда. Анын мүнөздүү белгиси катары социалдык экономикалык мүнөздөгү чечилбеген бир топ маселелер бар. Ал эми этностор аралык чыңалууда төмөнкү көрсөткүчтөгү себептердин бири катары психологиялык жана маданий мүнөздөгү көрүнүштөр да, социалдык экономикалык, психологиялык жана маданий мүнөздөгү чечилбеген маселелер, саясий туруксуздук факторлору. Биздин пикирибизче 1990, 2010 жылдардагы окуялар белгилүү деңгээлде стихиялык мүнөзгө ээ, кыргыз жана өзбек тарабындагы ар түрдүү правокаторлордун таасири менен курчуп, саясий туруксуздук жарып чыккан.

Жергиликтүү жамааттын этностор аралык мамилелерди жөнгө салуудагы ролун аныктоо максатында Кыргызстандын түштүгүндө жашаган беш жүздөн ашуун жаранга социологиялык сурамжылоо жүргүзүлүп, анын жыйынтыгы төмөндөгү көрсөткүчтү көрсөттү:

- жынысы: эркектер – 53%; аялдар 47%;
- билими: орто-3%; кесиптик орто билим-15%; бүтө элек жогорку 7%; жогорку 75%;
- улуту: кыргыздар 65%; өзбектер- 27%; орустар 3%; тажиктер-2%; башка улуттар-3%.

Сурамжылоодогу негизги максат жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жергиликтүү жамааттар арасындагы этностор аралык мамилеге басым жасалды. Бул суроонун тегерегинде көптөгөн респонденттер этностор аралык мамилелерди жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жергиликтүү жамааттар арасындагы байланыштын, мамиленин башкача айтканда саясаттын ролунун жогору экендигин белгилешкен. Ал эми конфликттүү кырдаалда конкреттүү эмне аткарганын так көрсөтө алышкан эмес. Жалпысы 70% жергиликтүү бийликтин ролунун жогору экендигине басым жасайт, ал эми эмне иш аткарганын сүйлөшүү, ынтымакка чакыруу жана тынчтандыруу деген сыяктуу түшүндүрмөлөр 37% берип, калган 63%дык көрсөткүч эч нерсе жасаган жок жана билбейм деген жооптор менен чектелген. Негизинен алынган сурамжылоо калктын көп улуттуулугунан кабар берет, ошондой эле эки багыттагы көз караш байкалды: а) бийлик түзүмүнүн көз карашы; б) карапайым жарандардын көз карашы.

Ушул эки көз карашты топтоо менен төмөндөгүдөй натыйжаларга жетишти. Сурамжылоого катышуучулардын саны жагынан да жергиликтүү жамаат басымдуу орунду ээледі жана сурамжылоонун 70%ы айыл-кыштактардан, ал эми калган 30%ы шаардыктарды түздү. Сурамжылоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй карапайым жашоочулардын көйгөйүн чечүү канчалык бийлик үчүн жакындан тааныш болсо, бийликте ошончолук деңгээлде этникалык азчылыктын дискриминациялык көйгөйлөрүн ийгиликтүү чечүү мүмкүнчүлүгү жарала тургандыктарын белгилешкен.

Үчүнчү бап “Этноконфликттерди жөнгө салуудагы өкмөттүк эмес уюмдардын орду” деп эки бөлүмчөдөн турат.

3.1. “Кыргызстандагы этностор жана улут аралык мамилелерди жөнгө салуудагы өкмөттүк эмес уюмдардын ишмердиги, тажрыйбасы” бөлүгүндө этностор аралык мамилелерди жөнгө салууда өкмөттүк эмес уюмдардын ролун аныктоодо жарандык коомдун тийгизген таасири орчундуу орунда. Анткени Кыргызстанда эгемендик жылдардан бери өкмөттүк эмес уюмдардын чоң тобу калыптанды. Жергиликтүү деңгээлдеги этностор аралык конфликттер жана аны жөнгө салуудагы методологиясын, механизмдерин окуп үйрөнүү чоң мааниге ээ.

Кыргыз Республикасы демократиялык өнүгүү багытында күчтүү жарандык коом түзүү жолунда. Ошого карабастан, кайсы бир улуттун укугун коргоо иш аракетинде негативдүү таасир көрсөтүүсү да мүмкүн. Демек, өкмөттүк эмес уюмдар бул Кыргызстандагы бир институт. Анын ишмердүүлүгү позитивдүү болгондо гана коомго пайда алып келет.

Эксперттер өкмөттүк эмес уюмдардын санынын көбөйүшүн биздин мыйзамдардын либералдуулугу менен байланыштырып, мамлекеттик көзөмөлгө алуунун зарылдыгын белгилешет. Кыргызстандын коомдук турмушунда өкмөттүк эмес уюмдардын активдүүлүгү байкалат. Бүгүн бардык тармактарда – чарбалык, гуманитардык, социалдык, укук коргоо жана саясий процесстерде иштеп жатышат. Жарандык коомдун турмушу саясий социалдык чөйрө менен тыгыз байланышта. Өкмөттүк эмес уюмдардын азыркы иш аракеттери Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 15-октябрында №111 “Коммерциялык эмес уюмдар” жөнүндөгү мыйзамына таянып иш алып барат. Коммерциялык эмес уюмдарга: коомдук бирикмелер, фондтор, ж.б кирет.

1996-жылы Борбордук Азияда конфликттердин алдын алуу жана тынчтык куруу боюнча Эл аралык толеранттуулук фонду иштеген. 1998-жылы Эл аралык толеранттуулук фонду Кыргызстанда өзүнчө ачылган. Улуттар аралык конфликттерди жөнгө салууга, жайгарууга, алдын алуу багытында иштеген бир канча эл аралык өкмөттүк эмес уюмдар бар.

2010-жылы Кыргызстанда ишмердүүлүгүн жүргүзгөн эл аралык өкмөттүк эмес уюмдары: “Интербилим”, “Кызыл жарым ай коому”, “Европа Коопсуздук жана Кызматташтык Уюму” (ОБСЕ), АКТЕД, ПРООН, Юнисеф, ЮСАИД, эл аралык толеранттуулук уюму, бүткүл дүйнөлүк банк, Азия өнүктүрүү банкы жана башкалар.

Жергиликтүү өкмөттүк эмес уюмдар жогорудагы эл аралык уюмдардан каржыланган: Алга коомдук уюму, Ирет коомдук уюму, Аймира коомдук уюму, Кылым шамы, ЦПГО, справедливость, уюмдары конфликт жана конфликттен кийинки кырдаалды жөнгө салууда, этностор арасында түшүндүрүү, гуманитардык

жардам таркатуу, тренинг –семинарлар аркылуу, ынтымакка чакыруу иштерине активдүү катышкан.

Мамлекет өкмөттүк эмес уюмдарды көзөмөлдөгүсү келсе, эң жакшы рычаг бул – каржылоо. Мисалы, Европанын өнүккөн мамлекеттеринде, АКШда, Канадада, Италияда, Австралияда өкмөттүк эмес уюмдары миндеп саналат. Бирок булардын бизден бир айырмасы - буларда өкмөттүк эмес уюмдардын бардыгын мамлекеттик уюмдар, бизнесмендер, жеке ишканалар, адамдар каржылашат.

Бийлик органдары массалык баш аламандыкты чечүү жолунда жаңы көйгөйлөрдү эски усулдардын негизинде чечүү керектигине ынанышкан. Башкача айтканда тарыхый, салттык билим, улуттук менталитет колдонулган.

Эгемендүү Кыргыз мамлекетин дүйнө коомчулугу тааныгандан бери саясий мамилелер бекемделип, бир катар өлкөлөр менен дипломатиялык алакалар түзүлдү. Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Башкаруу Академиясынын алдында 2002-жылы ачылган Германиянын Ханнс Зайдел Фондунун Борбордук Азиядагы өкүлчүлүгү, жетекчиси доктор Георг Макс Майер, мамлекеттик жана муниципалдык жана өкмөттүк эмес уюмдарды башкаруу системасында кадрларды кайра даярдоого, жогорку квалификациялуу магистрлерди даярдоодо салымы чоң.

Акыркы кездери дин ишенимдер арасында карама-каршылыктар кездешип, этностор аралык мамилелерге терс таасирин тийгизген учурлар бар. Өкмөттүк эмес уюм катары юстициядан каттоодон өткөн “Дин уюму” 2008-жылы кабыл алынган: Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө мыйзамынын негизинде иш алып барат. Ошондой эле дин боюнча коомдук комитеттерди түзүү жолу менен дин иштери боюнча мамлекеттик органдар менен бирдикте коомдук тартипти диний коопсуздукту, аймактык бүтүндүктү жана конституциялык түзүлүштү диний экстремизмден коргоону камсыз кылуу үчүн дин жаатында мамлекеттик саясатты жүргүзгөн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктарын жана милдеттерин аныктайт.

Бүгүнкү күндө казият тарабынан көзөмөлгө алынып, жума намаздарында өтүлүүчү темалардын бекитилип берилүүсү, имамдардын мамлекеттик органдар тарабынан жана казият тарабынан чыгарылган буйруктарды намаз окугандарга окуп тааныштыруусу, этностор аралык мамилелердин жакшыруусуна, жалпы дин ишеними аркылуу этникалык топтордун жакындашуусу аймактагы стабилдүүлүктүн орношуна жана этностор аралык мамилелердин калыптануусуна алып келүүгө негиздүү.

3.2. “ Жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын жана өкмөттүк эмес уюмдардын этностор аралык мамилелерди жөнгө салуудагы: багыттары жана келечеги” деп аталган бөлүмчөдө, социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү чечүү максатында, эгемендүүлүктүн жакындап келүүсү менен, демократиялык принциптердин жайылуусуна шарт түзүлгөн. Батыш мамлекеттериндеги либералдык-демократиялык моделдеги демократияда өкмөттүк эмес уюмдар жарандык коомду куруунун негизги булактарынын бири катары каралат. Кыргызстанда өкмөттүк эмес уюмдар өлкөнүн коомдук-саясий турмушунда маанилүү ролду ойноду. Өлкөдөгү алгачкы убактарда пайда болгон өкмөттүк эмес уюмдар ишмердүүлүгүнүн так багыттары аныкталбаган, конкреттүү бир проблеманы чечүүгө багытталбагандыгы менен айырмаланган.

2013-жылдын 10 апрелинде кабыл алынган “Элдин биримдиги жана этностор аралык мамилелерди чындоо” Концепциясы, жана ушул Концепцияны 2013-2017-жылдарда ишке ашыруу боюнча кечиктирилгис иш-чаралардын планы болгон. Мамлекеттик Концепция 2013-2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясынын алкагында кабыл алынган. Концепцияны ишке ашыруу жакшы натыйжа бере алган жок. Анткени, базар экономикасынын шарттары же көпчүлүктүн акча табуу багытында алектенүүсү максаттуу иш алып барууга катышпай калуусу түрткү болуп келет.

Ал эми “Эл аралык толеранттуулук фонду” тарабынан өткөрүлгөн изилдөөлөрдө: Жаштардын өкүлдөрү белгилегендей азыркы күндө аймактын көптөгөн жашоочулары эмгек миграциясына чыгып кетишкен. Мигранттардын арасында жаштардын өкүлдөрү көп санда экендиги байкалат, бул өз кезегинде, аймакты өнүктүрүүгө жаштардын катышуусу төмөн экендигинен кабар берет. Бул Концепцияны ишке ашыруудан күтүүлөрдүн негизинде элдин биримдигине жетишүү жана ар бир инсан өзүн “Кыргыз Жараны” экендигин андап-түшүнүүсүн калыптандырууга тоскоол болуучу факторлорго биргеликте каршы турууга бардык мамлекеттик органдардын жана ар бир жарандын аракеттерин бириктирүүдө жатат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун иш пландары бар, жаштар арасында иш алып барышат, бирок тилекке каршы жаштардын негизги жана активдүү топтору миграцияда экендиги, маалыматтын, Концепциянын ишке ашуусуна терс таасирин тийгизип келишкенин белгилешкен.

Концепцияда ошондой эле “көп тилдүү, билимдүү, инновацияларга жана байланышка ачык” деп сүрөттөлгөн “Кыргыз жараны” образы чагылдырылган”. Аныкталгандай, фокус топко катышкандардын 46,9% “Кыргыз Жараны” образы жөнүндө маалыматка ээ эмес, бирок бул образ жаштар тарабынан жакшы кабыл алынган. Совет мезгилинде Аксакалдар кеңешинин милдеттери үй-бүлөдөгү талаш-тартыштарды, салтка байланышкан чыр-чатактарды, жеке келишпестиктерди жөнгө салуу менен чектелген.

1990, 2010-жылдагы Кыргызстанда болгон чыр-чатакта карыялар ортомчулук милдетин аткарып, кагылышууну жөнгө салууда өз таасирин тийгизди. Чыр-чатак күчөп бара жаткан мезгилде эки коомчулуктун тең аксакалдары ынтымакка чакырышты. Аксакалдар өз коомунда гана эмес, коңшулар арасында да чоң кадыр-баркка ээ. Кыргызстандын түштүгүндө аксакалдар каршы тараптагы коомчулуктагы “кесиптештери” жана лидерлери менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, чыр-чатакты чечүүгө катышкан. 2010-жылдагы чыр-чатакты жөнгө салуудагы аксакалдардын орду Кыргызстандын президенти Алмазбек Атамбаев тарабынан белгиленди. “Биз, биздин карапайым жарандарыбызга, аксакалдарга ыраазы болушубуз керек. Алар чыр-чатактын биринчи сааттарынан баштап айылдарды көчөмө-көчө кыдырып, кызууланган топту, элди акылга келүүгө чакырышкан – деп белгиледи.

Андан сырткары, чыр-чатактан кийин түштүктө эл психологиялык жардамга муктаж болуп турганда, аны мечиттерде да көрсөтүштү. Ал жерлерде аксакалдар элдешүү ырым-жырымдарын байма-бай өткөрүп, тынчтануу жана зомбулукту токтотуу чакырыктары менен чыгып турушкан.

Тыянактар:

1.Этностор аралык мамилелердин теориялык жана методологиялык негиздери, концепциялары, теориялык моделдер, изилдөөнүн парадигмалары, социологиялык усулдары, прагматикалык жана функционалдык багыттары анализденип, этностор аралык конфликт социалдык жашоо чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдү мамлекетте орногон саясий туруксуздук жарып чыгуусу менен шартталаары аныкталды.

2.Изилдөө иши көрсөткөндөй полиэтникалык курам көйгөйдүн булагы эмес, тескерисинче, кыргыз элинин гүлдөп өнүгүшүнүн базасы, адамзаттык жаралуунун көмөкчү ресурсу, экономиканын туруктуу өнүгүүсү, ынтымакчылык, ар түрдүү улуттун толук кандуу маданий диалогу, коомдук прогресстин алып жүрүүчүсү болууга тийиш. Ал эми коомдо кездешкен “карама-каршылык” убактылуу көрүнүш, бул көрүнүштү болтурбай коюунун мүмкүн экендигин полиэтностор өздөрүнүн күнүмдүк жашоосун андан аркы жашоосунда өздөрү далилдешти.

3.Этностор аралык мамилелер башка коомдук мамилелер сыяктуу комплекстүү интегралдык мүнөзгө ээ болгон социалдык таасирдин бир түрү жана коомдун башка бардык чөйрөсүн да өз ичине камтыйт. Ошого байланыштуу ал этникалуулук феноменинин негизинде гана түшүндүрүлбөстөн, мамлекеттик-укуктук, социалдык, нравалык-руханий, маданий компоненттердин да негизинде түшүндүрүлүп, этностор аралык мамилелер – коомдун ар түрдүү жашоо чөйрөсүндөгү этностор, этникалык тайпалар жана улуттардын, коомдун өнүгүүсү менен байланышта экендиги маалым.

4.Этностор аралык конфликттерди алдын алуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун жергиликтүү денгээлдеги ишмердүүлүгү менен башкаруусунан көз каранды. Кыргызстандагы саясий укуктук ченемдик актылар, дүйнөлүк илимий башкарууга негизденгени менен калк арасында кабылдоосуна кабыл алынган түзүмдөрдүн жоктугу байкалып, этностор арасындагы чыр- чатактардын, көйгөйлөрүнүн комплекстүү анализи жасалды.

5. Кыргыз Республикасында да, постсоветтик аймактарда да этностор аралык конфликтти жөнгө салуу максатында бир канча концепциялар иштелип чыккан.

6.Этностор аралык мамиле чөйрөсүндө Кыргызстандын окумуштууларынын эмгектери комплекстүүлүгү менен айырмаланышат. Колдонулган этностор аралык мамиленин социологиялык анализинин аныктоочу индикаторуна дүйнөдөгү жалпы ыкманын жайылуусу, коомдун тигил же бул көрүнүшүн баалоо, социалдык конфликттерди анализдөө индикаторунун методологиясы чоң таасир этет. Кыргыз Республикасындагы коомдун консолидациясын жана этникалык саясат концепциясын киргизүүдө жергиликтүү бийлик органдарынын сунуш пикирлерин эске алуу,

7. 1990 жана 2010-жылдары жүз берген этностор аралык конфликттер өлкөбүздөгү бардык этностор менен болгон саясий мамилени көрсөттү. Улуттар аралык мамилелер башка коомдук мамилелер сыяктуу комплекстүү интегралдык мүнөзгө ээ болгон социалдык таасирдин бир түрү. Коомдун башка бардык чөйрөсүн да өз ичине камтыйт.

8.Полиэтностуу Кыргыз мамлекетинде айрыкча, чоң этностордун тобу жашашкан түштүк Кыргызстанда, конфликттен кийинки абал өз нугуна түшкөнү менен, этностор аралык конфликт болбойт деп эч ким кепилдик бере албайт. Изилдөө көрсөткөндөй, этностор аралык конфликттерди алдын алуу, мамлекеттин саясатынан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдардын кызматташтыгынан көз каранды.

Сунуштар

1. Нормативдик укуктук базалар Кыргызстандын стратегиялык максатына дал келүүсү жана этникалык саясат менен коомдун консолидациясын чагылдырган концепцияга негизденүүсү зарыл.
2. Кыргыз Республикасынын бардык бийлик бутактары 1990, 2010-жылдардагы окуяларда андагы бийлик кетирген каталарды кайталабоо үчүн бардык чараларды көрүүгө тийиш. Күч-аракеттерди “күнөөлүүлөрдү жазалоого” гана эмес, конфликттин себептерин жок кылууга багыттоосу зарыл.
3. Укук коргоо органдары этностор арасына от коюу аракеттерине, өзгөчө массалык маалымат каражаттары аркылуу, жол бербөө боюнча иш-аракеттерин күчөтүүсү, толеранттуулукту пропагандалоо, улутчулдук жана экстремисттик мүнөздөгү материалдарды жарыялоого жол бербөө үчүн өлкөбүздүн маданий жана этникалык көп түрдүүлүгүн, мамлекеттин саясатын чагылдырган массалык маалымат каражаттарынын кодексин иштеп чыгуу керек.
4. Улутчулдук жана этникалык коомчулуктардын өкүлдөрүн басмырлоо Кыргызстандын келечегине терс таасир этет. Ар бир жаран өзүн мамлекеттик коомдун толук укуктуу мүчөсү катары сезгенде гана этностор аралык мамилелер жогорулаарын коомчулукка жеткирүү зарыл.
5. Этникалык топтор өлкөнүн коомдук турмушунун бардык чөйрөсүндө активдүү жана жоопкерчиликтүү катышуусу, ошондой эле сепаратизмдин ар кандай көрүнүштөрүн эл алдында айыптап, элде биримдикти, ынтымакты орнотуу иш-чараларын жана аракеттерин ишке ашыруу зарыл.
6. Кыргызстандын элин бириктирүүгө багытталган программалуу документти иштеп чыгуу, этностор аралык ынтымакты бекемдөөдө мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, өкмөттүк эмес уюмдар аркылуу, жарандык коомдун күч-аракеттерин бириктирүү, бирдиктүү жарандык улутту калыптандыруу керек.
7. Этностор аралык чыңалуунун анализинин практикалык усулун иштеп чыгуу үчүн илимий жана эксперттик коомчулукту тартуу,
8. Жарандар ортосундагы байланыштардын консолидациясын жогорулатууга ӨЭУ тарабынан коомчулукту биргелешип чечим кабыл алуу багытында өткөрүлгөн семинар-тренингдерди муниципалдык кызматкерлер тарабынан үзгүлтүксүз улантуу зарыл.

Диссертациялык иштин негизги жоболору, натыйжалары жана жыйынтыктары автордун төмөнкү макалаларында жарыяланган:

1. Калиев, А.С. Предупреждение межэтнических конфликтов на местном уровне [Текст] / А.С. Калиев // Институт центрально-азиатских исследований им. Гумбольдтов Германия. - 2009. – С 21-25.

2. Калиев, А.С. Өкмөттүк эмес уюмдарынын жамааттык денгээлдеги чыр - чатактарды алдын алуу жана жоюудагы кызматташуусу [Текст] / А.С. Калиев, // ЖАМУнун жарчысы. - 2015. -№1. - 159 – 164 - бб.

3. Калиев, А.С. Үй-бүлөөнү бекемдөөнүн аспектилери [Текст] / А.С. Калиев, // ЖАМУнун жарчысы. – 2015. - №1.- 165 – 169-бб.

4. Калиев, А.С. Жусуп Баласагындын чыгармасындагы саясий түшүнүктөр [Текст] / А.С. Калиев // “Саясий жана Мурас” түрмөгү. – 2015. - 105-109-бб.

5. Калиев, А.С. Кыргыз мамлекетинин өнүгүүсүндөгү салттык билимдин орду [Текст] / А.С. Калиев // Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы. - 2015. - №3 (35). - 187-191-бб.

6. Калиев, А.С. Улуттар аралык мамилелерди саясий өнүттөн изилдөөчүлөр [Текст] / А.С. Калиев // Абай атындагы Казак улуттук педагогикалык университетинин жарчысы. – Алматы. - 2015. – № 4 (47). – 68-70 - бб.

7. Калиев, А.С. Улуттар аралык мамилелердеги этностук теориялар [Текст] / А.С. Калиев // Абай атындагы Казак улуттук педагогикалык университетинин жарчысы – Алматы. - 2015. – № 4 (47). – 71-73 бб.

8. Калиев, А.С. Этностор аралык конфликттер социологиялык изилдөөнүн объектиси [Текст] / А.С. Калиев // БГУ Жарчысы. - 2015. -№3-4 (33-34). – 60 – 63 - бб.

9.Калиев, А.С. Алымбек датканын саясий портрети саясий изилдөөнүн объектиси [Текст] / А.С. Калиев // Известия Вузов Кыргызстана. - 2015. - №12. -106 - 108 - бб.

10. Бала болумушунун аксиологиялык мааниси [Текст] / Жусуп Мамай жана кыргыз элинин манасчылык салты. - 2016. - 365-368 - бб.

11. Калиев, А.С. Некоторые обстоятельства при исследовании межэтнических отношений в Кыргызстане [Текст] / А.С. Калиев // Вестник «Университетская наука - 2016». –Мариуполь. – 2016. – С. - 80–83.

12. Калиев, А.С. Научный анализ международных отношений [Текст] / А.С. Калиев // Вестник Философско-гуманитарные чтения. – Днепропетровск. -2016. – С. - 123–126.

13. Калиев, А.С. Этностор аралык мамилеге саясий сереп [Текст] / А.С. Калиев // Известия Вузов Кыргызстана. - 2016. -№12. – 282 – 284 - бб.

14. Калиев, А.С. Этностор аралык мамилелерди изилдөө саясий изилдөөнүн объекти [Текст] / А.С. Калиев // Наука. Новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. - № 11. – 58 – 60 - бб.

15. Улуттар аралык мамилелердин укуктук нормаларына саясий анализ [Текст] / А.С. Калиев // Наука. Новые технологии и инновации Кыргызстана. - № 11. - 2017. – 201 -204 - бб.

16. Калиев, А.С. Этностор аралык мамилелерди изилөөдө жамааттык саясаттын орду [Текст] / А.С. Калиев // Наука. Новые технологии и инновации Кыргызстана. - № 11. - 2017. – 205-207 - бб.

17. Калиев, А.С. Использование метода компаративистики и герменевтики в исследовании межэтнических конфликтов [Текст] / А.С. Калиев // Вестник Забайкальского государственного университета. - 2017. - Т 23. № 11. - С. – 46 - 50.

18. Калиев, А.С. Политический анализ при исследовании межэтнических отношений в Кыргызской Республике [Текст] / А.С. Калиев // Вестник Забайкальского государственного университета. - 2017. - Т 23. № 12. - С. – 88 - 94.

Калиев Азамат Сайитовичтин

“Этностор аралык конфликттерди жөнгө салуудагы жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын жана өкмөттүк эмес уюмдардын ролу (этно-саясий анализ)” 23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар адистиги боюнча саясий илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Чечмелөөчү сөздөр: этнос, улут, этностор аралык мамиле, этностор аралык конфликт, улуттук саясат, укуктук мамлекет, жарандык коом, эл аралык укуктук нормалар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу, өкмөттүк эмес уюмдар.

Изилдөөнүн объекти: Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык мамилелер жана аймакта жүз берген конфликттүү көрүнүштөргө, конфликтти жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын ишмердүүлүгүнө саясий анализ берүү болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети: Жергиликтүү өзүн -өзү башкаруу органдарынын жана өкмөттүк эмес уюмдардын этностор аралык конфликттерди жөнгө салуудагы ролу себептери, шарттары жана мүнөзү эсептелет.

Иштин максаты: Эгемендүү Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө конфликттүү кырдаалды жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу менен өкмөттүк эмес уюмдардын ролун жогорулатуу.

Изилдөөнүн методологиялык негизи болуп, системалык-структуралык ыкма колдонулган жана ошондой эле диалектикалык, формалдуу-логикалык, саясий таануучулук, институционалдык жана компаративдик усулдары колдонулган.

Илимий иштин натыйжалары жана жаңылыгы: Диссертациянын илимий жаңылыгы – бул ата мекендик илимде алгачкы изилдөө. Этностор аралык конфликттерди жөнгө салуудагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу менен өкмөттүк эмес уюмдардын ролу, байланышы алгачкы жолу саясий өңүттөн илимий анализге алынды. Этностор жана улуттар аралык мамилелердин теориялык негиздери жана ар түрдүү багыттары иликтенген, этностор аралык мамилелердин концепциялары, теориялык моделдери иштелген. Изилдөөнүн парадигмалары, социологиялык усулдары, прагматикалык жана функционалдык багыттары иштелип чыккан. Кыргызстан элдеринин ассоциациясынын түзүлүшүнө, этностор аралык мамилелерге байланышкан президенттердин жарлыктарынын, мыйзамдардын, этникалык өнүгүү концепцияларынын кабыл алынуусуна түрткү болгон.

Пайдалануу боюнча сунуштар: Кыргызстандагы этностор аралык конфликттерди жөнгө салууда жергиликтүү өз алдынча башкаруу менен өкмөттүк эмес уюмдардын ролун ар кандай саясий теория жана саясий социология боюнча лекцияларды окууда, окуу китептерин жазууда, жергиликтүү жана мамлекеттик башкарууда жана этно- конфликттердин алдын алууга практикалык баалуу материал жана методикалык инструмент катары колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу жааттары: мамлекет ичиндеги азыркы кездеги саясий процесстерди анализдөөдө жана диагностикалоодо изилдөөнүн жоболору жана жыйынтыктары мамлекеттик органдар, коомдук өкмөттүк эмес мекемелер, эксперттер тарабынан колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации А.С.Калиева на тему: «Роль органов местного самоуправления и неправительственных организаций в урегулировании межэтнических конфликтов» на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности: 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии.

Ключевые слова: этнос, нация, межэтнические отношения, межэтнический конфликт, национальная политика, правовое государство, гражданское общество, международные правовые нормы, местное самоуправление и неправительственные организации.

Объектом исследования являются межэтнические отношения на юге Кыргызстана, а также политический анализ деятельности местного самоуправления и неправительственных организаций в регулировании конфликтной напряженности.

Предметом исследования: выступает анализ роли органов местного самоуправления и неправительственных организаций в исследовании межэтнических конфликтов, причины, условия и характер исследования.

Цель исследования: Роль неправительственных организаций, местного самоуправления в урегулировании конфликтных ситуаций устойчивого развития суверенного Кыргызстана.

Методологической основой исследования являются общенаучные: системный подход, также применялись диалектический, формально-логический, политологический, институциональные и компаративные методы исследования.

Полученные результаты и их научная новизна. Первое исследование в отечественной науке. Основные положения диссертации заключается в следующем: Изучены теоретические основы и направления этнических и межнациональных отношений. Разработаны теоретические модели и концепции межэтнических отношений, разработаны парадигмы исследования, социологические методы и функциональные направления исследования, под влиянием демократических движений в стране, статус присвоенный кыргызскому языку, конфликты между разными этносами проживающими в стране, способствовало формированию Ассоциации народов Кыргызстана, приняты указы и законы по регулированию межэтнических отношений, а также реализации Концепции укрепления народа и межэтнических отношений утвержденной Указом Президента Кыргызской Республики, показаны основные усилия органов местного самоуправления и неправительственных организаций в урегулировании межэтнических конфликтов.

Рекомендации по использованию. Результаты теоретического анализа роль органов местного самоуправления и неправительственной организации в урегулировании межэтнических конфликтов могут быть использованы в качестве аналитической основы для политического исследования. А также в качестве методического инструментария при подготовке и чтении лекций, курсов и спецкурсов по проблемам государственного и муниципального управления.

Область применения. Положения и выводы исследования могут быть использованы органами местного самоуправления и государственному управлению, общественными неправительственными организациями и экспертами при анализе и диагностике современных политических процессов на внутригосударственном уровне.

SUMMARY

Dissertation of A.S.Kaliev “The role of local governments and non-governmental organizations in resolving inter-ethnic conflicts” for the degree of candidate of political science: 23.00.02 - political institutions, processes and technologies

Key words: ethnos, nation, interethnic relations, interethnic conflict, national policy, rule of law, civil society, international legal norms, local self-government and non-government organizations.

The object of the study is inter-ethnic relations in the south of Kyrgyzstan, as well as a political analysis of the activities of local self-government and non-governmental organizations in regulating conflict tensions.

The subject: Analysis of the role of local governments and non-government organizations the study of interethnic conflicts, the causes, conditions and nature of the study.

Objective: The role of non-governmental organizations, local government in resolving conflict situations of sustainable development of sovereign Kyrgyzstan.

Research methods: In the thesis system was used approach, also used: dialectical formal-logical, political science, institutional and comparative research methods.

The received results and their novelty: The first study in the domestic science. The main provisions of the thesis are as follows: The theoretical foundations and directions of ethnic and ethnic relations are studied. Theoretical models and concepts of interethnic relations were developed, research paradigms, sociological methods and functional research directions developed, influenced by democratic movements in the country, given the status of the Kyrgyz language, conflicts between different ethnic groups living in the country, contributed to the formation of the Association of Peoples of Kyrgyzstan, adopted decrees and laws on regulation of inter-ethnic relations, as well as the implementation of the Concept of strengthening the people and inter-ethnic relations, approved by the Decree a resident of the Kyrgyz Republic, shows the main efforts of local authorities in the settlement of inter-ethnic conflicts.

Recommendations for use. The results of a theoretical analysis of the role of local governments and non-governmental organizations in resolving inter-ethnic conflicts can be used as an analytical basis for political research. And also as a methodological tool for preparing and giving lectures, courses and special courses on the problems of state and municipal government.

Application area. The provisions and conclusions of the study may be used by local governments and public administration, public nongovernmental organizations and experts in the analysis and diagnosis of modern political processes at the domestic level.